

מולד המרכז להתחדשות הדמוקרטיה

מלחמת אחים

אסף שרון

מלחמת אחים

אסף שרון

4 בנובמבר 1995 הוא נקודת האפס של הפוליטיקה הישראלית בזמננו. רצח רבין, וההתרחשויות שבאו מיד בעקבותיו, קבעו את יחסי הכוחות בין המחנות הפוליטיים ועיצבו מחדש את דפוסי הוויכוח ביניהם. עוד בימים שלאחר הרצח, עם שוך התדהמה הראשונית, הארץ נשטפה בנהי ובלהג אינסופי על דיאלוג, אחוי המחלוקות, ומעל לכל – אחדות. תומכיו של רבין לא העלו בדעתם שדווקא אלה יהיו האמצעים לחיסולם הפוליטי.

השלכות ההתנקשות בראש הממשלה, בעקבות חודשים ארוכים של הסתה מצד מנהיגי הימין, היו אמורות להיות אחרות. שעות לאחר הרצח העריך נתניהו ש"אם הבחירות יוקדמו בקרוב, הימין צפוי להיכחד". בהנהגת המתנחלים אחזה פאניקה של ממש. התדמית הציבורית שלהם צנחה לשפל היסטורי, וההערכה הרווחת הייתה שעם תמיכה של כ-80 אחוז מהציבור, לא יהיה דבר שיעצור את שמעון פרס מהשלמת תהליך אוסלו. בנובמבר 1995 היה קשה להעלות על הדעת ששני עשורים מאוחר יותר ירכיב המנצח על מקהלת המסיתים את הממשלה הימנית בתולדות ישראל, הנשלטת על ידי המתנחלים ועושי דברם.

לתוצאה האירונית הזו תרמו, כמובן, גורמים רבים: הטעויות הבלתי נסלחות של פרס, שהביאו לבחירתו של נתניהו בבחירות 1996; כישלון המשא ומתן בקמפ דייוויד ופריצת האינתיפאדה השנייה; משבר המנהיגות המתמשך במפלגת העבודה ועוד. גורמים אלה יכולים להסביר את התבוסה בבחירות, אבל לא מסבירים את הריסוק של מחנה השמאל. כיצד הוביל הזעזוע מהרצח לאורגיה סנטימנטלית של אבל ו"קירוב לבבות" – במקום לזעם והתעצמות פוליטית? על מנת להבין את המהלך הזה, ניתוח האירועים שבאו אחרי הרצח חשוב אפילו יותר מחקירת ההסתה שקדמה לו.

רצח פוליטי

לא כל רצח פוליטי הוא פעולה פוליטית. ההתנקשות בלינקולן, למשל, הייתה תגובה על העבר יותר מאשר ניסיון להתערב בעתיד. במקרים אחרים, רצח של דמות פוליטית גורר השלכות פוליטיות לא מתוכננות, לאחר שהניע שרשרת אירועים בלתי צפויה. כזה היה רצח יורש העצר האוסטרי, פרנץ פרדיננד, שהוביל לפרוץ מלחמת העולם הראשונה. רצח רבין, לעומת זאת, היה מזימה פוליטית שהצליחה. הוא לא השפיע רק על תהליך השלום; הוא היה רגע היסטורי מרכזי ששינה את פני המדינה.

בשנים שלאחר הרצח, הימין הדתי – שמקרבו יצא הרוצח – השתלט בהדרגה על הפוליטיקה הישראלית ועיצב את דמותה מחדש, בשעה שמחנה התומכים ברבין נדחק לשוליים, עבר דה-לגיטימציה ונטרל מבחינה פוליטית. מהלך כזה היה בלתי נתפס בזמנו. להתנקשות בגיבור מלחמה, רמטכ"ל מוערך וראש ממשלה מכהן בידי רוצח ימני קיצוני הייתה אמורה להיות השפעה הפוכה. אחרי הכל, מחנה הימין לא היה רק בית הגידול של הרוצח – אנשיו ניסחו והטמיעו את המונחים שאיפשרו את הרצח ושהפכו אותו, בסופו של דבר, לנסבל. "טרוריסט", "רוצח", "יודנראט", "נאצי" – שום כלי בארסנאל הלאומני לא נפקד מהמאמץ לחסל את הלגיטימיות של רבין וממשלתו. במשך חודשים הפיצו דוברי הימין סיפורים על כישלונותיו הצבאיים לכאורה, טענו שהוא אלכוהוליסט, חולה נפש ואפילו שהוא חבר בכת השטן. אבל מעל לכל, הוא תויג כבוגד.

ההסתה לא הייתה נחלת השוליים בלבד. מנהיגי הימין לא הסתפקו במתיחת ביקורת על מדיניות הממשלה, אלא הטילו ספק במניעה. אריאל שרון הסביר שממשלת רבין "מוסרת מתנחלים לידי כנופיות פלסטיניות חמושות"; הבגידה הזו, אמר, גרועה מזו של פטן, המרשל הצרפתי ששיתף פעולה עם גרמניה הנאצית, איפשר את שואת יהודי צרפת ונידון למוות בגין בגידה. 'נתניהו', תאר העיתונאי האמריקאי דן אפרון בספרו על רצח רבין, 'יישר קו עם הקיצונים, המתנחלים והממרידים, תוך שהוא נואם בעצרות ברחבי הארץ בהם מתייגים את רבין כבוגד ורוצח, ומשתף פעולה עם רבנים שמטיפים לסרב לפקודות פינוי'. בהפגנה אחת עמד נתניהו בין ארון קבורה עליו התנוסס שמו של רבין, לבין גרדום.

כאשר נורה רבין בידי צעיר מהימין הדתי, ההערכה הסבירה הייתה שמחנה הימין ישלם מחיר כבד. תגובתו הספונטנית של עמית סגל, אז בן 13, מלמדת על הלך הרוח בקרב המתנחלים באותם ימים. "אתה חושב שייפנו עכשיו את ההתנחלויות?"; הוא שאל את אביו, חגי, שסיפר לו על הרצח. נתניהו, כאמור, ציפה לתבוסה בבחירות. אולם לא רק שנתניהו ניצח בבחירות כעבור חצי שנה, בשנים שחלפו מאז הימין המתנחלי הפך לכוח הדומיננטי בפוליטיקה הישראלית. המגזר שזוהה עם הפשע המוקע ביותר בתולדות המדינה, נעשה להגמוניה הפוליטית. בנקודה זו, ולא בהרג של דמות פוליטית על ידי קיצוני בודד, נעוצה המשמעות הפוליטית של רצח רבין.

האלטלנה שלנו

רצח רבין "הניע תגובת שרשרת שעתידה להעביר את מרכז הכוח בישראל, מהפרגמטיסטים אל האידיאולוגים", כותב אפרון בספרו. בביוגרפיה שפירסם לאחרונה קובע איתמר רבינוביץ' כי "העובדה שמחנה המרכז והשמאל כשל להוליך את ישראל לערך חשבין נפש נוקב אחרי הטראומה ... אפשרה בסופו של דבר לימין הקיצוני, למתנחלים ולבעלי בריתם הפוליטיים, לשמור על מקום במערכת הפוליטית

והציבורית, להתעשת וללפות את המערכת הפוליטית של ישראל בידיהם." כיצד התרחשה תפנית בלתי צפויה זו? מדוע ויתרו המרכז והשמאל על המאבק הפוליטי ואפשרו למוקד הכוח לעבור לימין הקיצוני?

חלק מהטרנזיגיה במותו של רבין היא העובדה שמורשתו הושארה בידי יריביו – בנימין נתניהו ושמעון פרס. נתניהו היה נחוש לשבש את תהליך אוסלו. פרס, יריבו המושבע של רבין ממפלגת העבודה שנעשה ראש הממשלה בפועל כשרבין מת, חיבל במרוץ שלו עצמו. בגאווה הידועה לשמצה ובקנאתו הבלתי נשלטת ברבין – שהאדהה אליו הרקיעה לאחר ההתנקשות – עשה פרס שלוש שגיאות בלתי נסלחות. הוא החליט שלא לקיים בחירות למרות היתרון המכריע בסקרים; הוא נמנע מכל אזכור של הרצח במהלך המרוץ; ומבלי משים הוא עזר לנתניהו להרחיק עצמו מהרצח ולשקם את דמותו הציבורית. בזיכרונותיו כינה רבין את פרס 'חרתן בלתי נלאה', תווית שדבקה בו לשנים רבות. מעשה החתרנות החמור ביותר שלו כנגד רבין עשוי להיות תרומתו ניקויים ושיקומם של אלה שאפשרו את הרצח.

לצד הטעויות הפוליטיות, הייתה גם שפיכות דמים בלתי פוסקת – פיגועים בישראל ומבצעים צבאיים מיותרים בעזה ובלבנון. עובדות אלה, הביאו לתבוסה של פרס בבחירות במאי 1996. אך הנסיקה הפוליטית של הימין הדתי והקריסה של מחנה המרכז-שמאל כרוכות במגמות עמוקות יותר שהגיעו לשיא לאחר הרצח, אף שנוכחותם טבועה לאורך חייו של רבין.

כשנה וחצי לפני שנרצח, עמד רבין בעימות ישיר מול המתנחלים. בפורים 1994 נכנס מתנחל במדי צה"ל למערת המכפלה בחברון, טען את רובה ה-M-16 שסופק לו על ידי הצבא, ופתח באש על מאה מוסלמים כורעים בתפילה. 29 נהרגו ויותר מ-100 נפצעו. בקריית ארבע שם גר הרוצח, ברוך גולדשטיין, נערכה לו הלוויה של גיבור בה כונה על ידי רבני היישוב "נקי כפיים ובר לבב". רבין, שהזדעזע מהטבח ומהרעפת השבחים על המחבל, גמר בדעתו לפנות את היישוב היהודי בעיר, או לפחות את ההתנחלות הסוררת בשכונת תל רומיידה, עד שכמה מיועציו הזהירו אותו מפני מלחמת אחים והוא נסוג.

זו לא הייתה ההתנגשות הראשונה בין רבין למתנחלים. בדצמבר 1975, זמן קצר לאחר שרבין קיבל לידי את ראשות הממשלה בפעם הראשונה, מאות צעירים משולהבים פלשו לתחנת הרכבת הישנה בסבסטיה ליד שכם, בניסיון של גוש אמונים לאלץ את הממשלה להקים התנחלות בלב השומרון. רבין לא התרשם והורה לפנות אותם. למרות שהיה ביטחוניסט אדוק, רבין לא היה טריטוריאליסט. מימוש ההבטחה האלוהית על גבעות השומרון היה בעיניו החילוניות "עניין מיסטי" מופרך. את קדום הוא כינה "נאד נפוח" ו"מקום מחורבן". בניגוד לחלק מחבריו בתנועת העבודה, רבין לא ראה בגוש אמונים תנועת התיישבות חלוצית, אלא "סרטן בגופה של הדמוקרטיה הישראלית". אבל האיום בעימות אלים והתמיכה של חלק מחברי הממשלה בהם גרמו לו לסגת.

בזיכרונותיו, שפורסמו שלוש שנים לאחר מכן, השתלח רבין ב"יושבים-על-הגדר המקצועיים... שמבקשים

להיות כשרים לכל מטבח טרף...חייכו לכל העברים, הצהירו הצהרות תמיכה בממשלה וניהלו פרשיות אהבהבים עם פורעי החוק והסדר של "גוש אמונים". הוא התכוון בעיקר לפרס, מיטיבם הראשי של המתנחלים בממשלה. בניגוד לפרס, רבין מעולם לא פלרטט עם המתנחלים, והביע עוינות גלויה כלפי עמדותיהם המשיחיות. עם זאת, כשהיה עליו לפעול – גם הוא העדיף להימנע מלהתעמת איתם. "בתחנת הרכבת העזובה של סבסטיה, העמידה הכת הזאת את יצחק רבין על ברכיו, ומאז נשאר רבין על ברכיו לפני הלווינגרים", כתב עמוס עוז ב-1989. "מה שנורא הרבה יותר – גם מדינת ישראל ירדה על ברכיה שם, בסבסטיה, לפני חמש עשרה שנה, והיא עדיין לא הצליחה לקום על רגליה".

כאשר הממשלה התלבטה בשאלה מה לעשות עם פולשי סבסטיה, שר המשפטים דאז, חיים צדוק, כינה זאת 'אלטלנה של 1975'. פרשת האלטלנה הייתה הפעם היחידה שבה האיום במלחמת אחים לא עבד. בן גוריון הורה לפתוח באש על הספינה ואף כינה את התותח שהטביעה אותה "מבורך". בין הקצינים שפיקדו על הפעולה היה יצחק רבין. 16 אנשי אצ"ל ושלושה חיילי צה"ל נהרגו, והנשק הוחרם. לימים אמר השר צדוק: "סבסטיה הייתה האלטלנה שלנו, אבל לא היה את הבן-גוריון".

כשנשאל על הטרור הפלסטיני בימי הסכמי אוסלו רבין אמר פעם שערפאת זקוק ל'אלטלנה משלו'. סבסטיה והטבח בחברון היו האלטלנות של רבין, אבל הוא לא ידע להיות בן גוריון. הרצח שלו היה אלטלנה נוספת, אך מנהיגות אמיצה שתתמודד עם האיומים במקום להיכנע להם שוב נעדרה.

צו פיוס

לאחר הרצח, שוב גויסה רוח הרפאים המכונה "מלחמת אחים", ואיתה צו השעה – אחדות בעם.

כשבוע לאחר הרצח, התפרסמה בעיתון "הארץ" הכותרת הבאה: "נתניהו ופרס ייוועדו היום כדי לגבש דרכים להשיג אחדות בעם". עוד דווח כי "הפגישה מתקיימת על פי יוזמתו ובקשתו של נתניהו". זמן קצר לפני הרצח, נתניהו הציג בקשה דומה לרבין. בניגוד לפרס, רבין סירב להיפגש עמו, והסביר שפנייתו צבועה. רבין הבין את המשחק שהימין מצטיין בו עד היום: להסית ולפלג תוך כדי קריאות לאחדות.

על המשמעות האמיתית של אותה אחדות אפשר ללמוד מטוריו של ישראל הראל, עורך ביטאון המתנחלים "נקודה" ויו"ר מועצת יש"ע. יומיים אחרי הרצח נשא הראל תפילה בטורו ב"הארץ": "רק שלא יקרה הגרוע מכל בשעה קשה זו, כשאנו כל כך מקוטבים, מפורדים, מתנגחים ודרכים כקפיץ להכות "על חטא" על חזה המחנה האחר". אלא שהחובה מבחינתו הייתה מוטלת רק על צד אחד. ללא שמץ של חרטה מצד מי שבביטאונו נכתב שפינוי ישובים הוא "פשע לאומי", שממשלת רבין היא "ממשלת זדון" שביצעה "בגידה

לאומית" ואף "התחברה עם אויב טרוריסטי" הראל לא הציג שום תביעה כלפי מחנהו שלו, המחנה ממנו יצא הרוצח. את הברירה הוא הציב דווקא בפני יורשו של רבין, שמעון פרס: "או להתייצב בצד המאשימים והמפלגים, או לצאת בקריאה רמה ובהירה - ובעיקר אמיתית - לאחדות לאומית". שבועיים מאוחר יותר כבר נוספה דרישה, ובצידה איום: "כדי ששמעון פרס ייכנס להיסטוריה כמי שהצליח לאחד את העם... לצד האיפוק והרטוריקה המפויסת דרושה גם מהות. הסכמי אוסלו, על מחיר הדמים הכבד שהם גבו, כולל דמו של יצחק רבין ז"ל, הם, לכאורה, עובדה מוגמרת. על כן, אם פרס וממשלתו יתחייבו לציבור כי עד הבחירות הבאות לא יהיו עוד מחטפים מדיניים... הדבר עשוי להביא, קרוב לוודאי, להורדה ניכרת של מפלסי המתח, האלימות והתסכול". במילים אחרות, מה שהרג את רבין אלו הסכמי אוסלו כיון שהביאו לפילוג בעם. למעשה, רבין הוא שאחראי למותו שלו. כדי לשמור על האחדות ולהוריד את מפלס האלימות הבלתי נשלטת של המתנחלים, ש"נמצאים במצב נפשי קשה", לדברי הראל, נדרש מחנהו של רבין לוותר על המשך התהליך.

המשמעות הקונקרטי של החתירה ל"אחדות בעם" הייתה הכחשת המשמעות הפוליטית של הרצח. כך הוסטה האצבע המאשימה מהמסיתים אל עבר אלה שדרשו מהם לקחת אחריות. כל איזכור של ההסתה שקדמה לרצח, של בית גידולו של הרוצח ואפילו של מניעיו, תוויג כפוליטי ומפלג, ועל כן כמגביר את הסכנה למלחמת אחים.

"מלחמת אחים" היא ה'סייפ-וורד' בדינמיקה הסאדו-מאזוכיסטית של הפוליטיקה הישראלית. אלא שבהיפוך מוזר, היא משמשת לא כדי לעצור את האלימות, אלא כדי לסכל תגובה מצד הקרבנות שלה. הימין עושה את שלו, קובע עובדות בשטח, ואז, לפני שהצד השני מספיק להגיב, נשלף האיום המשתק במלחמת אחים והתביעה ל"אחדות בעם".

בימים שאחרי הרצח רבים בשמאל רצו להאמין שהטראומה הלאומית הולידה חרטה אמיתית והפקת לקחים, ונכנעו לחמימות ה"ביחד". מנהיגיהם נענו לתכתיב האחדות, שמשמעותו המעשית הייתה ונתרה הכחשת המימד הפוליטי של הרצח.

עם חיסול הפוליטיקה, נתרה רק סנטימנטליות. הזעזוע הפך ל"צו פיוס" והזעם לתוגה קולקטיבית מנחמת ודביקה. השירה המשותפת של בלדות נוגות לאור נרות זיכרון הפכה עד מהרה לסימן ההיכר של "נוער הנרות". הנושא הבוער לא היה עוד תהליך השלום ועתיד השטחים, אלא איך לשמור על שלמות המשפחה. בהקשר הזה, מי שנדרשו לתת דין וחשבון לא היו הקיצוניים שכפו את אמונתם המשיחית באלימות, אלא מי שהעזו לבקר אותם או לקדם מדיניות שלום "פלגנית". בלהטוטנות פוליטית מרשימה, התוקפים הפכו לקורבנות. הקורבנות נדרשו לפייס את התוקפים. הימין לא נדרש לקחת אחריות על ההסתה, מנהיגיו לא נדרשו לשנות את דרכם, והרבנים שקראו לרצח לא הועמדו לדין.

אם פטרויות היא מפלטו האחרון של הנבל, "אחדות" היא המגן האולטימטיבי שלו.

הקיפאון של ישראל הליברלית נוכח האיום במלחמת אחים וחוסר יכולתה לעמוד במתקפת האחדות מימין הביאו לווייתור על המשמעות של אחד האירועים הגורליים ביותר בתולדות העם. האבל של הימים הראשונים לאחר הרצח התגלגלה לקרנבל של "פיוס לאומי" ו"קירוב לבבות", שמשמעותם המעשית הייתה – ונותרה – הושטת יד משמאל לימין. במפגן מסחרר של ביטול עצמי, רבים בשמאל חשו צורך "להתחבר", דווקא ברגע הזה, למסורת ול"ארון הספרים היהודי".

באותה רוח עוצבה גם הנצחת הרצח. "מורשת רבין", שדווקא לא הצטיין בנימוסים והליכות, התגבשה כמקבילה הפוליטית של מורשת חנה בבלי – אוסף קלישיאות על קבלת האחר והקשבה. במערך שיעור של משרד החינוך ליום רבין, למשל, תחת הכותרת "כוחה של מילה", אין שום זכר למחלוקת הפוליטית שבגללה התרחש הרצח – לא לעמדותיו של רבין ולא לאלו של הרוצח. במקום כל אלה, משרד החינוך ממליץ למורה להקריין סרטון בו נראה עיוור שמתקשה לקבץ נדבות, עד שעוברת אורח משנה את הכיתוב על השלט שלצדו וזרם התרומות גובר. בשלב זה התלמידים אמורים לספר אלו רגשות עורר בהם הקבצן, ולהרהר בכוחן של מילים "לשנות מציאות". כך רוקן מתוכן אחד האירועים הפוליטיים המשמעותיים בתולדות ישראל, והפך לעוד נקודת ציון סתמית בלוח השנה הלאומי. עצרות הזיכרון השנתיות הפכו מזמן למופע של מלנכוליה סכרינית חסרת משמעות, ומעל לכל – "לא פוליטיות".

מלחמת אזרחים במעמד צד אחד

כשנוער הנרות הזיל דמעות בכיכר, מחנה הימין נערך והתארגן. לא עבר זמן רב עד שסיסמאות חדשות הבעירו את השטח: "יחי יגאל עמיר!", "ממשלת פרס – הפתרון הסופי!" הבחירות היו בפתח, ומסע הבחירות של נתניהו חזר לסורו המתלהם, עם הסיסמה הגזענית המובהקת: "נתניהו טוב ליהודים". הקמפיין של פרס כמעט שלא הזכיר את הרצח, קל וחומר את השותפות של נתניהו בקנוניית ההסתה, כדי "לא לעשות פוליטיזציה" לטראומה הלאומית. במאי 1996 נתניהו ניצח את פרס ברוב קטן והפך לראש הממשלה.

ברגע שחזרו לשלטון, נתניהו ותומכיו שבו לאותן דרכי פעולה נבזיות. אלה שקראו לאחדות וביקשו "לא לעשות דה-לגיטימציה למחנה פוליטי שלם", לא היססו לעשות בדיוק את זה – תיוג כל מי שחולקים עליהם כבוגדים ושתולים, ש"שכחו מה זה להיות יהודים". זה דפוס הפעולה עד היום. הימין מלבה פחדים מפני אויבים מחוץ, ומסמן בוגדים מבפנים. בעודה מתפלשת בגזענות, בשבטיות ובשנאת זרים, ממשלת נתניהו הרחיבה את סל המטרות, ויצאה לקרב לטרפוד העיתונות חופשית, לכרסום במעמדה של מערכת המשפט, לרדיפת ארגוני זכויות אדם ועוד.

מול כל אלה, השיתוק שאחז במחנה השמאל והמרכז מאז רצח רבין לא מרפה את אחיזתו. רבים בהנהגה קנו את הנוסחה שהכתיב הימין לפיה כל ערעור על דרכו הוא פגיעה באחדות. מבוהלים מבריונות הימין, הם מנסים לקרוץ לאיזה אלקטורט מדומה, להתחפש לליכודניקים "עממיים", או להמציא איזה "מרכז" פיקטיבי. בניגוד לכל הגיון פוליטי, הם עסוקים בהסתרת האמונות שלהם ובטשטוש העמדות שלהם. כך, במשך למעלה משני עשורים, ישראל נתונה במלחמת תרבות במעמד צד אחד. זהו מאבק על דמותה של המדינה, שבו צד אחד נלחם בשיניים ובציפורניים, בעוד הצד השני – מבולבל ומבוהל – מסתתר ומתחפש.

רצח רבין היה הביטוי המובהק ביותר לתכתיב שהציב הימין למיינסטרים הישראלי: מלחמה עם השכנים או מלחמה עם האחים. מחנה רבין נכנע לתנאים שהציבה בחירה זו ובכך סירס את עצמו.

הטאבו של מלחמת אחים נטוע עמוק ביסודות החברה הישראלית, וקל לנגן על הסנטימנט שעומד ביסודו. אבל כל עוד הרוב הישראלי שאיננו חפץ במדינת יהודה של גוש אמונים לא יכיר בתרמית האחדות, יפתח עמוד שדרה אל מול הבריונות ויפגין נכונות להתעמת עם יריביו הפוליטיים – אחיזת החנק של פוליטיקת הפחד לא תוסר מעלינו.

www.molad.org